

خود از برای بر، ذره از ببر بربود
تو جنگجوی عادت دیگر نهاده ای
در بر گرفته ای دل چو خود آهنه
وان زلف چوزره را برس نهاده ای

زین ابزار

در این گفتار سخن از زین ابزار (افزار) یا ساز جنگ است. چون ایرانیان در کارنامه جهان از جنگاوران بیباک و جهانگشایان چیره دست شناخته شده اند، ناگزیر باید از ابزار های خوب جنگی برخوردار بوده باشند. *حقیقت کا پیور علوم مددی*

از:

کشتار [بله هم نور دارد]

اساء فریاد ایران باستان در اسکا هم را

کنیم وریشه و بن یک رشته از واژه های زبان کنونی خود را بشناسیم و درین زمینه یادی از گذشته درخشان و کارنامه نیاکان دلیر خود هم کرده باشیم.

اوستا با اینکه یک نامه دینی است، یکی از انبارهای دیرین ابزارهای جنگی است. باید بیاد داشت که این نامه در ایران زمین پیدا شده و اندیشه مردم همین مرز و بوم را در بردارد، ناگزیر چیزی در آن باید یادآور سرایندگان پارسا و پهلوان، بجای مانده باشد.

درین نامه که کهنترین نوشتار ایرانیان بشمار می‌رود، گروهی از ایزدان و فرشتگان مانند خود ایرانیان رزم آزما غرق اسلحه یا ابزارهای جنگی هستند، بسا هم این ابزارها، سیمین وزرین خوانده شده، آنچنانکه نامه کهنسال اوستا، یکی از انبارهای بسیار کرانبهای فرازخانه پر ارج ماست همچنین برخی از نامهای این زین ابزارها بدستیاری نوشتاری پهلوی و پازند، از روزگار اشکانیان و ساسانیان بما رسیده است.

شاہنامه فردوسی یکی دیگر از آن انبارهای گرانبهای جنگی است.

از اینها کندشه در همه فرهنگهای فارسی نامهای صد ها، زین ابزار، یاد کردیده و از برای بسیاری از آنها شعرهای گویندگان پیشین بگواه آورده شده است بسا هم در تاریخ ایران از زین ابزارها یاد شده است، از آنهاست در تاریخ هرودت که در بخش هفتم آن در سخن از لشکر کشی خشایارشا بسوی یونان در سال ۴۸۰ پیش از مسیح از جنگاوران کشورهای ایران و ابزارهای جنگی، گوناگون آنها یاد می‌کند، کنفون در کتاب خود، لشکر کشی (Anabasis) در سخن از جنگ کورش کوچک واردشیر دوم هخامنشی، در بسیاری از جاها از ابزارهای جنگی دوهموارد، یاد می‌کند.

چنانکه میدانیم نامهای بسیاری از این زین ابزارها هنوز در زبان ما پایاست و از واژه‌ها رایج فارسی و برخی دیگر از آنها که از سر زبانها افتاده ازوایه‌های ادبی ما بشمار می‌رود که در نظم و نثر بکار رفته است و برخی هم مفهوم دیرین خود را از دست داده است، از آنهاست چکوش که در مهریشت پاره ۱۳۰ آمده، یک گونه تبری بوده که بسوی دشمن پرتاب می‌کردند، امروز چکش یکی از ابزارهای درودگر و پیشه‌وران دیگر است.

پیشینیان از گویندگان ما در کهنترین نمونه‌ای که از شعر فارسی در دست داریم همین ابزارهای جنگی را بکار برده و هنوز هم سخنوران ما بکار می‌برند. کمان ابرو و کمند گیسو و تیرمژه دلدار همچنان از تسبیبات دلکش زبان ادبی فارسی است. ابزارهای جنگی نوکه اسلحه گرم خوانده می‌شود مانند توپ و تفنک و خمپاره و جزاینها در زبان شعر راه نیافته، هنوز ستر ماهرویان و بالای سروآسای

دلداران بخمیاره و توب همانند نشده است . خدا چنین لعبتان پرسر و صدائی پیش نیاورد !

ناگزیر رواج اسلحه گرم پس از اختراع باروت (بارود) بوده در قرون یکم و دوم (۴) میلادی در چین و بویژه بکار بردن آن در پیکارها بدستیاری یونانیان رم سفلی (بیزانس) در نیمة سده هفتم میلادی از آن روزگار است که رفته رفته توب و تفنک جای ابزارهای جنگی سرد را که تیرو نیزه و جز اینها باشد، گرفت ، هر چند نزد پیشیگران یک گونه سلاح گرم در نبردها بکار میرفت و آن دیگهایی بوده پراز نفت افروخته و یا قیرگداخته که از برج و باروها بسردشمن فرو میریختند .

ابزارهای جنگی دو گونه دانسته شده برخی از برای حمله بدمشمن بکار میرفتند، مانند کارد و شمشیر و گرزو برخی دیگر از برای مدافعت و برگنارداشتن خود از گزند حمله هماورده بوده ، مانند خود و سپر و زره و جز اینها نامهای هم‌این ابزارها در نوشتهای ماکه یاد کردیم بجای مانده و برخی از آن واژه ها از ایران زمین بزبانهای کشورهای دیگر رسیده و هر یک از آنها را بجای خود بیاد خواهیم کرد . باسنگپیشتهای پادشاهان هخامنشی ، برخی از زین ابزارها چون کارد و نیزه و تیر و کمان و ترکش هم کنده گری شده است دیرگاهی است که اسلحه در پارسی زبان ، زین ابزار ساز جنگ خوانده شده است .

اما ابزار یا افزار را باید واژه ، زاور ، Zâvar باشد که بمعنی زور و نیرو در اوستا بسیار بکار رفته و بجزء (پر فیکس) او ava در فارسی واژه های دیگری هم که با ابزار ترکیب شده اند از آنهاست «ویک ابزار» که فلفل و دارچینی و هل و زیره و زنجبل و میخک و جز اینها باشد اما زین که امروزه بایای معروف بر زبان رانیم ، بیشتر مانند بسیاری از واژه های دیگر مانند شید و کین و پیس بایای مجھول تلفظ میشند . زین که امروزه بمعنی پلاس و جل و نمد و پالان اسب کرفته میشود ، در پارسی به معنی سلاح بوده و جز این مفهوم دیگری نداشت در اشعار بسیاری گویندگان ما همین معنی از آن بر می آید و آن ساز جنگ بوده که در روزهای پیکار به پشت اسب می نهادند :

بفرمود تا رخش را زین نهند
ببالای او زین زرین نهند
فردوسي

بگه رفتن کان ترک من اندزد زین شد
دل من زان زین آتشکده بر زین شد
ابوشکور بلخی

از آن کرانه کمان بر گرفت و اندر شد میان آب روان با سلیح وزین افزار فرخی

چون برکشی آن بلالرک گوهر دار
بر مرکب تازی فکنی زین افراز
از رقی

در زبان اوستایی زین Zaéna چندین بار در اوستایی که امروزه در دست داریم بکار رفته است . در هر مزدیشت پاره ۲۷ از چیزه شدن به دیو (خدای پیش از برانگیخته شدن زرتشت) و بستن دست او و در هم شکستن زین ابزار او و در بند کشیدن وی ، سخن رفته است . در مهر یشت پاره ۹۶ گرز میترا (مهر) ایزد نگهبان عهد و پیمان و نماینده فروغ چنین یادگردیده : اوراگزی است که صد گره و صد تیغه دارد ، گزی است که از فلز زرد ریخته شده ، از زر سخت ساخته گردیده ، سخت ترین زین ابزار و پیروزمندترین زین ابزار است . باز در مهر یشت پاره ۱۴۱ آمده : آن (مهر) پیروزمندی که یک زین ابراز خوب ساخته شده هماره با خود دارد ، اوکسی است که در شب پاسبان فریفته نشدنی مردمان است . ناگزیر اگر در سنگنیشتهای هخامنشی و اژدهای از برای ساز جنگ بجای مانده بود ، همین زین میبود همچنین در اوستا بصفت زیناونت Zaénvant چندین بار بر میخوریم .

جزء آخر این صفت همان است که در فارسی هند گوییم آنچنانکه در آبرومند - هوشمند - هیرمند (رود) . زیناونت صفت آورده شده از برای تخمو اوروب Taxmo-urupa که تهمورث باشد یعنی از زین ابزار برخوردار یا دارنده ساز جنگ در کتابهای عربی و فارسی چون تاریخ حمزه و مجلل التواریخ و آثار الباقيه و روضة الصفاء این واژه درست نوشته شده ^۱ اما درست معنی شده : انه شال السلاح یعنی آن که سلاح تمام دارد (تمام سلاح) . در نوشتاهای پهلوی و پازند هم آنچنانکه باید زیناوند آورده شده است .

در اوستا صفت زیناونت در رام یشت پاره ۱۱ چنین یادگردیده : تهمورث زیناوند از برای کامیابی خود ، فرشته نگهبان هوا «اندروای» را بستود . در آفرین بیغمبر زرتشت پاره ۲ از زبان زرتشت بپادشاه کی گشتنیست که دوست و پشتیبان آیین وی بود چنین درود گفته شده است : «بکند ، تو چون مزدا سود بخش شوی ، چون فریدون پیروزمند شوی ، چون جاماسب نیرومند شوی ، چون کیکاووس

۱- در این کتابها ریباوند و زیباوند نوشته شده . ر . ل . به مجلل التواریخ صفحه ۲۴ . . تاریخ حمزه ص ۲۳ - آثار الباقيه ص ۱۰۳ و ...

زورمند شوی ، چون اوشنر (وزیر کاؤس) پرهوش شوی ، چون تهمورث زیناوند شوی ». •

باز در اوستا بوآره زینو Zaēnu که از همان ریشه زین میباشد و به معنی تیردان یا ترکش گرفته شده است برمیخوریم در فرگرد (فصل) چهاردهم و ندیداد پاره ۹ آمده که از برای تفاره گناهی باید واژه جنگ ابزار به یک جنگاور یار تئشتر Rathaeshtar که در فارسی ارتئستار باید باشد ، بخشدید . پنجمی آن جنگ ابزار « زینو » یا ترکش است و گفته شد این ترکمن باید باسی تیر نوک آهنین باشد باز از همین پاره ۹ یاد خواهیم کرد .

در هرجای از اوستا که واژه « زین » آمده در تفسیر پهلوی که در روزگار ساسانیان انجام گرفته بزبان پهلوی زین Zén آورده شده که همان زین ابزار یا سلاح است .

از اینها که بگذریم در فارسی واژه « تبرزین » که نام سلاحی است گویای معنی دیرین زین است تبر در پهلوی Tabrak آمده و در عربی طبر و طبر زین از فارسی گرفته شده است .

و دیگر واژه « زندان » است که امروزه بجای محبس عربی بکار میرود . زین + دان یعنی انبارات جنگی یا جایی که جنگ ابزار نگهداری میشود . واژه دان همان است که در نمکدان و قندان و سر که دان هم دیده میشود در پارسی باستان دیودان Daivadéna آنچنانکه در یک سنگ نیشته خسایار شنا آمده ، یعنی برستشگاه دیو ها یا بتخانه .

بنابراین ، زندان چیزی جزر ادخانه یاقورخانه و جبهه خانه یا Arsenal نیست . زین در زبان ارمنی مانند بسیاری از واژه های دیگر آن زبان که از پهلوی گرفته شده ، یعنی ساز جنگ یا سلاح است و زینو Zinvor نیز در همان زبان یعنی جنگاور یا برنده و دارنده سلاح یا مسلح .

در نوشتہای پیشین پارسی درجایی دیده نشده که واژه زین یعنی جل و پلاس و یا پالان اسب بکار رفته باشد آنچنان که میدانیم مردم آریا نژاد در پرورش اسب کوشما بودند و در میدانهای کارزار این جانور دلبر و تیز تک ، یار برد بار آنان بود ، چون در هنگام نبرد ، کشیدن ابزارهای سنگین دشوار بود ، آنها را بر پشت اسب می نهادند . ناگزیر همین رسم (زین بر اسب افکنند) پس از چندی جل و پلاسی که بروی اسب می نهادند از برای سواری ، زین خوانده شده است همچنین ایرانیان در کار زارهای خود گردنها ی جنگی بکار میبردند . نوشتۀ اندکه « چرخ »

از اختراعات مردم آریاست . در گردنیهای براسب بسته که با چرخها ، سبکروتر بود ، نیز ابزارهای جنگی خود را می انباشتند . گردونه بکار بردن ایرانیان در پیکارها با اندازه ای رواج داشت که لشکریان را بنام همین اربابه (ارتشتار) خواندند و وزیر جنگ را آنچنان که نویسنده گان ما در قرون وسطی یاد کرده اند (ارتشتاران سالار) نامیده اند .

ارتشتار لفظاً یعنی گردونه سوار یا کسی که بگردونه ایستاده . مهرداریوش که امروزه در موزه لندن است نمونه بسیار گرانبهایی است از همان گردونه اکه در روزگارانی سرزمینهای پهناوری را از رواد آمویه گرفته تا رود نیل ، چست و چالاک می پیمودند . . .

یا آنچنان که داریوش خود در یک سنگپیشته گوید :
« از سرزمینهای سکاها که آن سوی سعد است تا گوشه (جبشه) واژ هند تا سپردا (دریای اژه) » .

در مهر یشت که چکامه بسیار دلکشی است در اوستا و در ستایش ایزد مهر (میترا) است بگردونه زرین او بر میخوریم که انباشته است از ابزارهای گوناگون جنگی . این گردونه مینوی و آسمانی نمودار گردنیهای جنگی روزگاران تاریخی ماست و ما از گردونه مهر باز سخن خواهیم داشت .

بیگمان جایی را که این ابزارها نگهداری می شده ، زندان (= زیندان) می گفتند و این زیندان ها از برای مردم پهلوان هستی چون ایرانیان (باندازه ای مهم بود که یکی از سران خاندان بزرگ بنگهداری آنها گماشته بود . تاریخ نویس رم سفلی (بیزانس) ثوفولاکتوس Theophylactus که هم زمان هوریکیوس Maurikius و خسرو پرویز ساسانی بود مینویسد : « سران هریک از هفت خاندان بزرگ ایران بمنصبی گماشته می شوند که آن منصب ارثی است ، از پدر به پسر میرسد مانند منصب خاندانی که برتری داشت ، تاج بسر پادشاه بگذارد . . . بزرگ خاندان هفتم نگهدار ابزارهای جنگی لشکریان است » .

زرا دخانه که امروزه بجای زیندان بکار می رود ، نیز از واژه های بسیار کهنسال ایرانی است و در فرگرد چهاردهم و ندید پاره ۹ که یاد کردیم ، بکار رفته و آن واژه « زراد » Zrādha می باشد و در گزارش (تفسیر) پهلوی اوستا که در روزگار ساسانیان انجام گرفته ، بزبان رایج آن روزگار ، به زره گردانیده شده Zréh و بزبان ارمنی زرهک /rahk/ گفته اند و همان است که در فارسی بجای مانده و زره گوییم :

نیرنگ چشم او فره برسیمیش از عنبر زره

زلفشن همه بند و گره جعلش همه چین و شکن

معزی

همین واژه را در زبان ارامی *زَرَاد* Zrād واز این زبان است که بعربی درآمده، زرد و در جمع زرود شده و واژه تازی آن جوشن معنی زره و جمع آن جواشن است.

در این زمینه واژه دیگری که آنهم معنی ساز جنک یا زین ابزار است باید یادآوری شود و آن واژه «سنی» است که در همه فرهنگهای فارسی یادگردیده و بشعر یکی از گوینده‌گان بزرگ‌ماکه پیش از فردوسی میزیست، گواه آورده شده است: در اوستا در بخشی که گاتم، خوانده میشود واز سرودهای خود و خشور زرتشت است در اهنودگات، هات ۳۱ بند ۱۸ آمده: «نکند که کسی از شما بگفتار و آموزش دروغگو گوش فرادهد، چه از او بخان و مان و دیه و روستا و کشور ویرانی و تباہی رسد. چنین کسانی باید با ساز جنگ رانده شوند» در متن بجای ساز جنگ سنتی‌شیش Snaithish آمده و به همین واژه در بخش‌های دیگر اوستا بسیار بر میخوریم، از آنهاست سنتا ۵۷ (= سروش یشت) در پاره ۱۰ و ۲۶ و ۲۲ و ۳۱ و فرودین یشت پاره ۷۱ و جزایش.

از همین بنیاد است سنت Snatha که معنی زنش میباشد و آن زنش و ضربتی است با ساز جنگ یا با سلاح این واژه‌ها از مصادر سنت Snath درآمده که معنی با سلاح زخم زدن و اسلحه بکار بردن است. در گزارش پهلوی اوستا که زند خوانند و در گزارش پهلوی هرمزد یشت واژه سنه Snéh معنی سلاح آمده است واژه «ستی» با تاء که در فرهنگهای فارسی معنی آهن و پولاد پنداشته شده و بشعر ابوشکور گواه آورده شده:

زمین چون ستی بینی و آب رود
بگیزد فراز و نیایند فرود
باید سنی باشد، بانون نه تاء و این سهوی است که به آسانی بنویسند گان
نسخه‌ای روی میدهد.

از آنچه گذشت پیداست که زین ابزار واژه برآزنده‌ای است از برای نام‌هایی اسلحه و همچنین است ساز جنگ:

همه ساز و آرایش جنگ بود
میان دو لشکر دو فرسنگ بود
فردوسی

ز هیبت تو عدو نقش شاهنامه بود
کزونه مرد بکار آیدونه اسب و نه ساز
سوژنی

آنچنانکه میدانیم در داستان ما اختراع بسیار چیزها به جمیلید باز خوانده شده، از آنهاست نرم کردن آهن و با آن ابزارهای جنگی ساختن که در شاهنامه آمده:

در نام جستن بگردن سپرد	نخست آلت جنگ را دست برد
چو خود وزره کرد و چون جوشنا	سفر کیی نرم کرد آهنا
همه کرد پیدا بر وشن روان	چو خفتان و تیغ و چوب رگستوان

آری دیرگاهی است که نیاکان پهلوان ما با ابزارهای گوناگون جنگی آشنا بودند شاید با گذشت زمان، دلهای بیباک و تستاخ و بازوهای زورآرما و نیرومند آنان را بارث نبرده باشیم . ولی ذمهای بسیاری ازین ابزارهای آنان بارث بما رسیده است .

آنچنان که در کارنامه بلند خود میخوانیم از سده هفتم پیش از میلاد مسیح زین ابزارهای نیاکان ما از برای رستاداری میهون ما بکار افتاد . دومین پادشاه خاندان ماد، فرورتی خواست که یکسره دست بیگانگان را از سر زمینهای آریائی گرفته سازد و آشوریها را ازین مرز و بوم براند باین آرزو لشکری آراست و بخاک آشوری روی آورد. از بخت بد لشکریان ایران در بر ابر جنگاوران ورزیده و کارآزموده دشمن شکست خوردند و خود فرورتی در سال ۶۳۳ بخاک وخرن خفت. او و خشترا Uvaxshatra که از ناماوران تاریخ ما و بیانگذار شاهنامه ایران زمین است دانست که شکست پدرش از کجاست، کوشید تا بست جنگاوران خود ابزارهای بهتری بسپارد ، آنگاه به آشور روی آورد و در سال ۶۱۲ نینوا پایتخت بزرگ امپراتوری آشور را با خاک یکسان کرد . از زور بازوی یلان ایران و نیروی ابزارهای جنگی آنان در نبرد نینوا در تورات از زبان پیغمبر ناحوم چنین یاد شده : « پس بشنوند در آنجا (نینوا) آوای تازیانها و بانک چرخها و جست و خیز اسبهای خروش گردونها را در آنجا سواران بتکاپو در آیند باشمشیرهای آخته و درخیان و باسر نیزه های تیز و افروزان - در آنجا چندان کشتنگان برویهم انباشته که بشمار نیایند و بنادچار باید از روی لاشها گذشتن ».

پس از این پیروزی بزرگ چندی نگذشت که داریوش در یک سنگنیشته خود با سرافرازی گوید : « نیزه پارسیان بجا های دور رفت ».

گفتم اوستا که یکی از کهنه ترین سند کتبی جهان بشمار است ، گنجینه گرانبهای ابزارهای جنگی است .

از برای نمونه چند پاره از مهر پشت را یاد میکنیم :

«مهر را میستاییم که سپر سیمین بدوش افکنده وزره زرین در برگرد و تازیانه برگرفته، در گردن است، راهی که مهر می بیماید، هماره روشن است (پاره ۱۱۲) گردونه مهر را چهار اسب سفید یکر نگ جاودانی که از آتشخور مینوی خورش یابند، میکشند، سمهای آنها از زرسیم پوشیده است. یوغ ولگام آنها از فلز گرانه است (پاره ۱۲۵)

بسود در آن روزی که از تازیانه دشمنان آوا برخیزد واز بینی اسبیها خوش برآید و از ز کمانها تیز پر، رها شود، اهورا مزدا و مهر بیاری ما آیند تا هاوردان بداندیش را شکست دهیم (۱۱۴)

در گردونه مهر هزار کمان خوب ساخته شده، نهاده و بسیاری از این کمانها به زه گوزن آراسته است، آنچنان خوب ساخته شده که بتنده نیروی اندیشه پر ان و بتنده نیروی اندیشه بسوی نابکاران روان گردد. هزار تیر به پرگر کس در نشانده بناواک زرین و سوفارهایی از استخوان ساخته شده، هزار نیزه با تیغه تیز، هزار تبرزین بادوتیغه پولادین، هزار خنجر دوسره، هزار گرزه آهنین در گردونه مهر نهاده شده که بتنده نیروی اندیشه بسوی نابکاران و بیمان شکنان روان گردد» (پاره ۱۳۲).

آنچنان که میدانیم مهر که ایزد فرق غاست، با سیانی عهد و میثاق هم با اوست این همه ابزارهای جنگی که در گردونه مینوی وی انباشته برای سزا دادن پیمانشکنان و دروغگویان است. برای اینکه این ایزد دلیر که در میدانهای جنگ پشتیبان ایرانیان هم بود، بخوبی از عهده کارش برآید در همین مهر پشت گفته شده: «مهر که از پیروزی اهورا مزدا به مرور است دریک گردونه بلند چرخ مینوی نشسته، آن گردونه را فرشته تو انگری «ارت» بلند پایه، همیگرداند (پاره ۶۸)

مهر را میستاییم، کسی را که اهورا مزدا هزار چستی و چالاکی داد، ده هزار دیده از برای نگریستن بدارزانی داشت از نیروی این دیدگان است که او هر آنکس را که پیمان نشکند بنگرد واز پرتو این دیدگان است که هرگز فریفته نشود، کسی است که ده هزار پاسیان دارد و بهمه چیز آگاه است (۸۲) کسی که بدوستم رفت، اگر بمهر گله کند، بانگ گله اش تا بستارگان زبرین رسد و بگرد آگرد کره زمین پیچد و هفت گشور گیتی را فرآیند (۸۵).

مهر را می‌ستاییم که پس از فرورفتن خورشید دو گرانه زمین فراخناک را به پیماید و آنچه در میان زمین و آسمان است بنگرد (۹۵) با گزی صد گره و صد تیغه که از زرسخت ساخته شده بدان را برافکند (۹۶). بادستهای بلند خویش پیمانشکن را گرفتار کند گرچه او در خاور هند باشد اورا براندازد گرچه او در باخته باشد یا دردهنه رود «ارنگ» و یا در مرکز زمین بسر برد (۱۰۴).

درست است که منش بلند ودل بی‌هراس و بازویان ستبر جنگاوران و اسبابهای دلیر و تیز تک و هوشمند آنان در پنهان کارزار مایه رستگاری آنان بودند، اما پنجه هنرورانی که آنهمه ابزارهای خرب ساختند و در روز آزمایش مایه بسرتری و سر بلندی آنان گردیدند، در خوارآفرین است.

این ابزارها که فزون و فراوان در اوستا یاد شده، بجاست از هر یک از آنها جداگانه سخن بداریم، بویزه که نامهای بسیاری از آنها، در لغت شناسی ارزشی دارد و لغاتی است که پس از در نور دیدن هزاران سال، هنوز در زبان بومی ما زنده است. ناتمام

مرکز تحقیقات کاپیویر علوم اسلامی